

PAAUGLIŲ SIEKIŲ STRATEGIJŲ TIPOLOGIJA

Dr. Jolanta Sondaitė

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Psichologijos katedra
Valakupių g. 5, 2016 Vilnius
Telefonas 2740609
Elektroninis paštas jsondaite@yahoo.com

Pateikta 2003 m. sausio 27 d.

Parengta spausdinti 2003 m. lapkričio 17 d.

Santrauka

Šiame straipsnyje pabandėme nustatyti, kokias siekių strategijas taiko paaugliai. Tyrime dalyvavo 391 Vilniaus miesto vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų aukštesniųjų klasių 14–17 metų moksleivis, 161 vaikinai ir 230 merginų. Pagal tai, kokias strategijas paaugliai taiko, išskyrėme penkias skirtingas grupes. Dvi iš jų buvo funkcionalios: aktyviųjų optimistų ir socialinės paramos siekiančiųjų. Trys iš jų buvo disfunkcionalios: aktyviai vengiančiųjų, išmokto bejėgiškumo ir impulsyviųjų. Keturios grupės panašios į literatūroje aprašytas: aktyviai vengiančiųjų, išmokto bejėgiškumo, impulsyviųjų ir aktyviųjų optimistų. Rezultatai parodė, kad priklausymas funkcionaliai strategijų grupei siejosi su didesniais akademiniiais laimėjimais bei didesniu socialiniu aktyvumu, o priklausymas disfunkcionaliai strategijų grupei siejosi su mažesniais akademiniiais laimėjimais ir mažesniu socialiniu aktyvumu.

Pagrindinės sąvokos: kognityvinės strategijos, siekių strategijos, optimistinė strategija, išmoktas bejėgiškumas, impulsyvi strategija, užduoties vengimo strategija

Paauglystė – pasirengimo sudėtingam ir atsakingam suaugusiojo tarpsniui laikotarpis. Atsiradus naujiems socialiniams ir akademiniais reikalavimams paauglys verčiamas atlikti dar neišbandytus vaidmenis, reikalaujančius daugiau atsakomybės. Kaip jam pavyks įgyvendinti tuos naujus akademinius ir socialinius reikalavimus, priklauso ir nuo to, kokias strategijas jis taikys. Kognityvinės strategijos yra latentinės mentalinės struktūros, saugomos atmintyje. Jas suaktyvina tam tikras tikslas arba situacija (Crick, Dodge, 1994; Eronen, 2000). Kognityvinių strategijų tikslas – aprašyti, kaip asmuo naudoja žinias apie save ir savo socialinę aplinką, kad įgyvendintų savo tikslus (Norem, 1989). Bandydamas įgyvendinti sau reikšmingus tikslus asmuo taiko kognityvines strategijas ir išradingai derina laukimą, tikrinimą, retrospekciją. Kognityvines strategijas sudaro du pagrindiniai procesai: kognityvinis planavimas ir galimų elgesio padarinių įvertinimas (Nurmi, Onatsu, Haavisto, 1995). Išskiriamos dviejų tipų kognityvinės strategijos: siekių strategijos – tos, kurios siejasi su siekių, akademiniais tikslais, ir socialinės strategijos – tos, kurios siejasi su reikšmingais asmeniniais tikslais (Eronen, 2000). Šiame straipsnyje kalbėsime apie siekių strategijas. Literatūroje aprašomos funkcionalios ir disfunkcionalios siekių strategijos (Nurmi, Onatsu, Haavisto, 1995; Maatta, Stattin, Nurmi, 2002). Optimistinė strategija (Cantor, 1990) yra funkcionali, jai būdingas tiesmukiškas sėkmės siekimas, laukimas gerų rezultatų, susitelkimas prie užduoties, didelės pastangos, save apsaugančios atribucijos. Ši strategija dažniausiai siejasi su ankstesne teigiama patirtimi. Reflekyvi strategija irgi funkcionali. Ją taikantys žmonės susitelkia prie užduoties, gerai ją apmąsto ir rūpestingai, be klaidų ją atlieka (Brunas–Wagstaff, 1998). Tokios strategijos kaip išmokto bejėgiškumo, trukdymo sau (angl. *self-handicapping*) ir kitos yra disfunkcionalios, nes suponuoja elgesio reakcijas, trukdančias siekti tikslo. Taikantys trukdymo sau arba užduoties vengimo strategiją (angl. *task avoidance*) žmonės yra susirūpinę potencialiu praradimu, jų elgesys nesusijęs su užduotimi, ir trukdo atlikti užduotį. Taip jie siekia turėti pasiteisinimą ištikus nesėkmei (Nurmi, Aunola, Salmela-Aro, Lindroos, 2002). Kita disfunkcionaliai strategija yra išmokto bejėgiškumo. Dėl ankstesnės kontrolės trūkumo patirties šią strategiją taikantys asmenys tikisi nesėkmės, jiems būdingi eksternalūs įsitikinimai, jie

pasyvūs (Nurmi, Salmela–Aro, Ruotsalainen, 1994). Impulsyvią strategiją taikantys žmonės nesusetelkia prie užduoties ir jos visiškai neapmąsto (Brunas–Wagstaff, 1998).

Siekių strategijų ir užduoties atlikimo santykis yra cikliškas ir stiprėjantis. Jei asmuo tikisi, kad jam pasiseks, jis numato tikslus, kuria planus ir labai stengiasi juos įvykdyti. Tai sustiprina sėkmės tikimybę ir kompetencijos jausmą. Patyręs sėkmę toks asmuo dar labiau būna linkęs taikyti funkcionalias strategijas, ir atvirkščiai, asmuo, kuris yra nerimastingas arba tikisi nesėkmės, dažnai bando išvengti situacijos arba elgiasi taip, kad turėtų pasiteisinimą ištikus nesėkmei. Toks elgesys sumažina sėkmės tikimybę, savigarbą ir dar labiau gali skatinti taikyti disfunkcionalias (neadaptivias) strategijas (Onatsu–Arvilommi, Nurmi 2000; Eronen, 2000).

Nemažai tyrimų rodo, kad blogi mokymosi rezultatai siejami su disfunkcionaliomis strategijomis. J. E. Nurmi, T. Onatsu ir T. Haavisto (1995) tyrimų rezultatai rodo, kad blogai besimokantys paaugliai dažniau negu kiti mokiniai taiko disfunkcionalias kognityvines ir elgesio strategijas. Blogai besimokantiems paaugliams labiau negu kitiems būdingos nesėkmės laukimo ir su užduotimi nesusijusio elgesio strategijos. Gerai besimokantys paaugliai dažniau taiko strategijas, panašias į optimizmo ir užduoties įveikimo strategiją.

Daugelis tyrimų vienu metu nagrinėja vieną arba dvi siekių strategijas. Beveik nėra tyrimų, nagrinėjančių keletą skirtingų siekių strategijų. Galime paminėti S. Maatta, H. Stattin ir J. E. Nurmi (2002) tyrimus, kuriuose nagrinėtos keletas skirtingų siekių strategijų. Iš karto buvo išskirtos šešios grupės, taikančios skirtingas siekių strategijas. Nauja yra tai, kad mes naudojame kitą klausimyną nei minėti autoriai. Mūsų naudojamas klausimynas padeda nustatyti kitokias siekių strategijas, pavyzdžiui, socialinės paramos siekimo siekių situacijose strategiją. Šio tyrimo tikslas – išskirti grupes, taikančias keletą skirtingų siekių strategijų, nustatyti, kaip skirtingos strategijų grupės susijusios su akademiniais laimėjimais ir socialiniu aktyvumu.

Metodika

Tiriamieji

Tyrimė dalyvavo 391 Vilniaus miesto vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų aukštesniųjų klasių 14–17 metų moksleivis, t. y. 161 vaikinai ir 230 merginų. Tyrimo dalyviai buvo 9–11 klasių moksleiviai. Tyrimai atlikti keturiuose skirtinguose Vilniaus vidurinėse mokyklose. Buvo tirtos gimnazijų ir negimnazijų humanitarinio ir tikslųjų mokslų profilio klasės. Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes pagal amžių. 191 priklausė 14–15 metų moksleivių grupei, 200 priklausė 16–17 metų moksleivių grupei.

Tyrimo metodikos

Siekių strategijoms nustatyti naudojome Strategijų ir atribucijų klausimyną (Nurmi, Salmela–Aro, Haavisto, 1995). Klausimyną išvertėme kartu su docente Rita Žukauskiene, yra gautas autorių leidimas jį naudoti. Klausimyno patikimumo ir validumo rezultatai yra pakankamai geri (Žukauskienė, Sondaitė, 2003). Šiame klausimyne yra dešimt skalių: penkios iš jų skirtos siekių situacijoms, o penkios – socialinėms situacijoms apibrėžti. Šiam tyrimui naudojome tik tas skales, kurios skirtos siekių situacijoms apibrėžti. *Sėkmės laukimo* skalė matuoja, koku laipsniu žmonės tikisi sėkmės ir nėra susirūpinę dėl galimybės patirti nesėkmę. *Su užduotimi nesusijusio elgesio* (angl. *task – irrelevant behaviour*) skalė matuoja elgesio, kuris trukdo, o ne padeda atlikti užduotį, laipsnį. *Socialinio palaikymo siekimo* skalė matuoja tokio elgesio laipsnį, kuriuo žmonės yra linkę siekti socialinės kitų žmonių paramos. *Reflektyvus mąstymo* skalė matuoja, kiek žmonės, susidūrę su iššūkiu ar problema, praleidžia laiko svarstydami ir tyrinėdami skirtingus sprendimus. *Užduoties įveikimo* skalė matuoja, koku laipsniu žmonės tiki, kad jie asmeniškai kontroliuoja situaciją, palyginti su išorinių veiksnių įtaka, atsitiktinumu ar kitais žmonėmis.

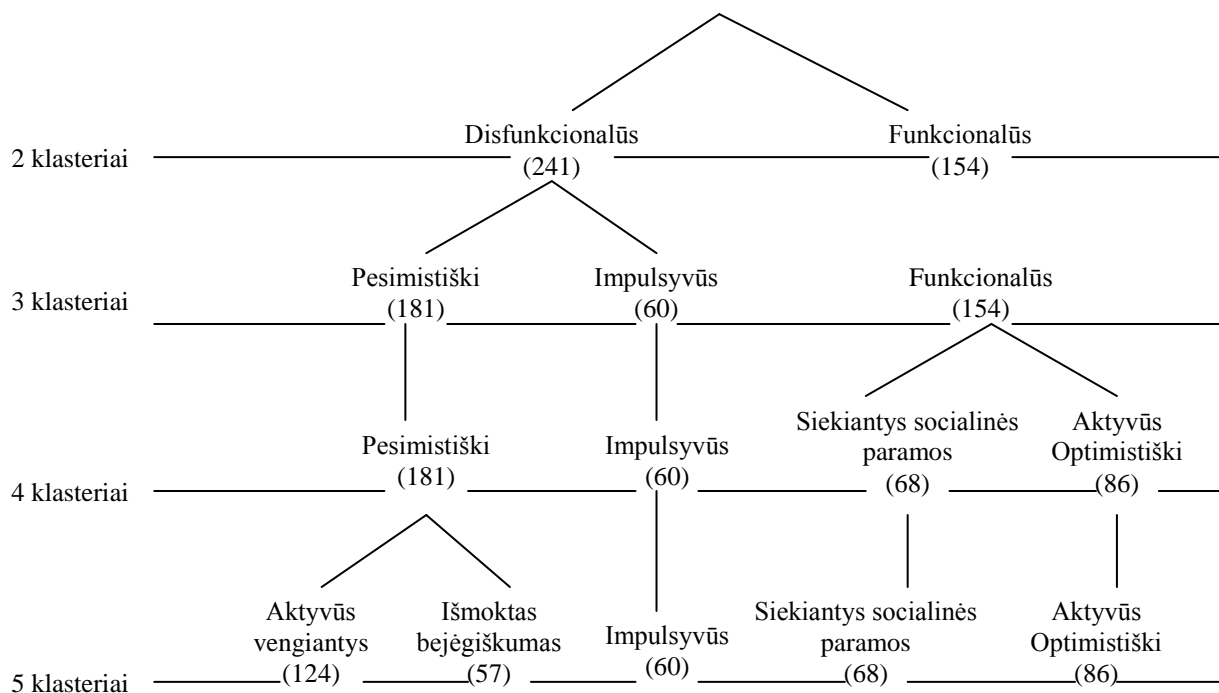
Akademiniai laimėjimai buvo nustatyti remiantis paskutinio trimestro gimtosios (lietuvių) kalbos ir matematikos pažymių vidurkiu.

Socialinis aktyvumas buvo nustatytas remiantis Jaunimo klausimyno (angl. *Youth Self-Report*) (Achenbach, 1991) socialine skale.

Rezultatai ir jų analizė

Pirmasis mūsų tikslas – išskirti grupes paauglių, taikančių tas pačias siekių strategijas. Tam, kad pasiektume šį tikslą, atlikome hierarchinę klasterinę analizę, kurios kintamieji buvo visų mūsų matuotų strategijų (sėkmės laukimo, nesusijusio su užduotimi elgesio, socialinio palaikymo siekimo, reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo) standartizuotos reikšmės.

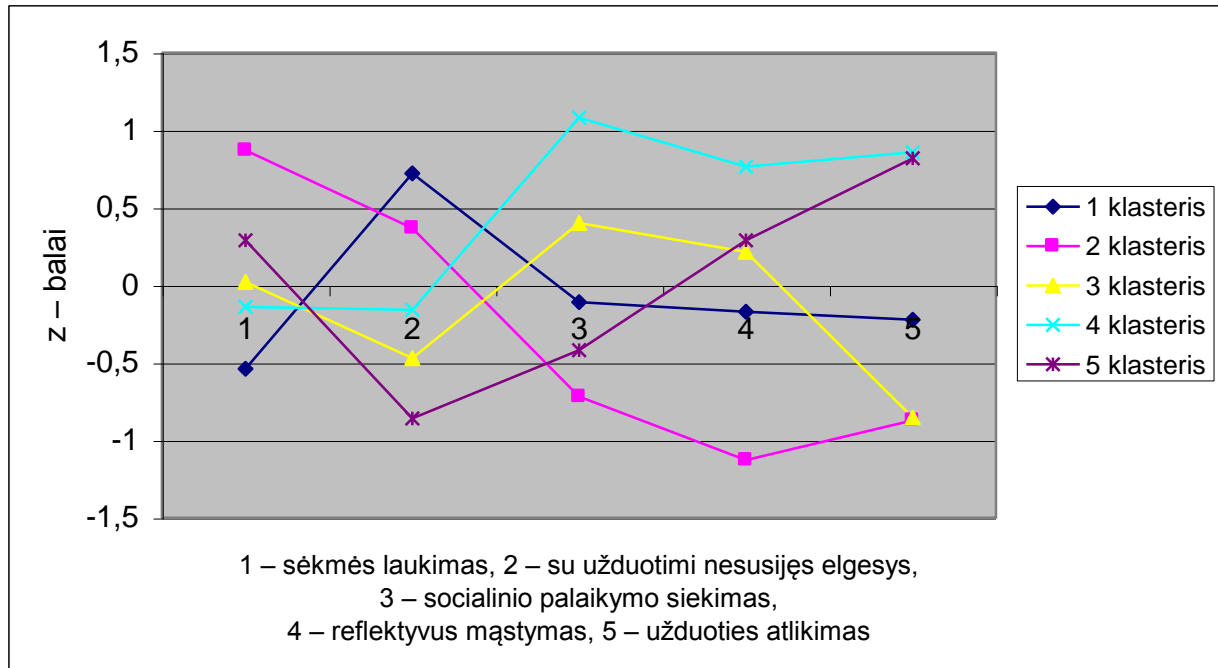
Atlikdami hierarchinę klasterinę analizę pagal Wardo metodą išanalizavome dendrogramą, siekdami sužinoti, kaip grupuojasi duomenys pagal panašumą, atkreipėme dėmesį į vidurkių tarp grupių (klasterių) skirtumus ir nusprendėme, kad penkios grupės (klasteriai) yra pagrįstas sprendimas. 1 paveiksle pavaizduota hierarchinė klasterių analizė.

1 pav. Hierarchinė klasterių analizė

Klasterių analizės rezultatai rodo, kad (žr. 2 pav.) į pirmą klasterį pateko paaugliai, kurie nelabai linkę tikėtis sėkmės, elgiasi tokiu būdu, kuris trukdo atlikti užduotį, nelinekę siekti socialinės paramos, neapmąsto užduoties ir mažai deda pastangų, kad įveiktų užduotį (N=124, 31 proc. visų tiriamųjų). Šį klasterį pavadinome „aktyviai vengiančiųjų grupe“. Į antrą klasterį (N=60, 15 proc. visų tiriamųjų) pateko paaugliai, kurie labai tikisi sėkmės, elgiasi tokiu būdu, kuris trukdo atlikti užduotį, neapmąsto užduoties ir deda mažai pastangų siekdami atlikti užduotį. Šį klasterį pavadinome „impulsyviųjų grupe“. Į trečiąjį klasterį (N=57, 14 proc. visų tiriamųjų) pateko tie paaugliai, kurie labiau tikisi sėkmės, elgiasi tokiu būdu, kuris netrukdo atlikti užduoties, jie linkę siekti socialinio palaikymo, apmąsto užduotį, tačiau jaučiasi visiškai nekontroliuojantys užduoties. Šį klasterį pavadinome „išmokto bejėgiškumo grupe“. Į ketvirtąjį klasterį (N=68, 17 proc. visų tiriamųjų) pateko tie paaugliai, kurie mažiau tikisi sėkmės, elgiasi tokiu būdu, kuris netrukdo atlikti užduoties, labai linkę siekti socialinio palaikymo, labai apmąsto užduotį ir jaučiasi kontroliuojantys užduoties atlikimą. Šią grupę pavadinome „socialinės paramos siekiančiųjų grupe“. Į penktąjį klasterį (N=86, 22 proc. visų tiriamųjų)

pateko paaugliai, kurie labiau tikisi sėkmės, elgiasi tokiu būdu, kuris netrukdo atlikti užduoties, mažai siekia socialinio palaikymo, labiau apmąsto užduotį ir jaučiasi labai kontroliuojantys užduoties atlikimą. Šį klasterį pavadiname „aktyvių optimistų grupe“. Kaip matome, dvi klasterinės analizės būdu išskirtos grupės yra funkcionalios: aktyvūs optimistai ir socialinės paramos siekiantieji. Trys iš skirtingų strategijų grupių yra disfunkcionalios: aktyviai vengiančiųjų, išmokto bejėgiškumo ir impulsyviųjų. Keturios grupės panašios į literatūroje aprašytas: aktyviai vengiančiųjų, išmokto bejėgiškumo, impulsyviųjų ir aktyvių optimistų.

2 pav. Visų tiriamųjų strategijų grupės

Antrasis mūsų tyrimo tikslas buvo nustatyti, kaip skirtingos strategijų grupės (klasteriai) susijusios su akademiniais laimėjimais. Norėdami sužinoti, ar skirtingos grupės (klasteriai) skiriasi, atlikome ANOVA analizę, o tam, kad išsiaiškintume, kokių klasterių vidurkiai skiriasi, palyginome skirtingų grupių vidurkius „post hoc Tukey“ testu. Paaiškėjo, kad „socialinės paramos siekiančiųjų grupei“ būdingi didesni akademiniai laimėjimai negu „aktyviai vengiančiųjų grupei“ ($p < 0,001$), „aktyvių optimistų grupei“ būdingi didesni akademiniai laimėjimai negu „aktyviai vengiančiųjų grupei“ ($p < 0,037$), ir „socialinės paramos siekiančiųjų grupei“ būdingi didesni akademiniai laimėjimai negu „išmokto bejėgiškumo grupei“ ($p < 0,021$). Kaip matome, funkcionalesnių strategijų klasteriams, pavyzdžiui, „socialinės paramos siekiančiųjų grupei“ ir „aktyvių optimistų grupei“, būdingi didesni akademiniai laimėjimai negu disfunkcionalių strategijų klasteriams, pavyzdžiui, kaip „aktyviai vengiančiųjų grupė“ ir „išmokto bejėgiškumo grupė“. S. Maatta, H. Stattinas ir J. E. Nurmi (2002) tyrimų rezultatai irgi rodo, kad funkcionalių klasterių grupės labiau susijusios su didesniais akademiniais laimėjimais negu disfunkcionalių klasterių grupės.

Toliau analizavome, kaip skirtingos strategijų grupės (klasteriai) susijusios su socialiniu aktyvumu. Reikšmingai skyrėsi „socialinės paramos siekiančiųjų grupės“ ir „impulsyviųjų grupės“ vidurkiai. „Socialinės paramos siekiantys“ pasižymi didesniu socialiniu aktyvumu negu „impulsyvieji“ ($p < 0,017$). Tyrimų apie tai, kaip skirtingos strategijų grupės susijusios su socialiniu aktyvumu, nėra. Mūsų rezultatai rodo, kad funkcionali strategijų grupė, dažniausiai taikanti socialinio palaikymo siekimo strategiją, aktyviau dalyvauja socialinėje veikloje. Disfunkcionali „impulsyviųjų“ grupė galbūt būtų dėl savo impulsyvumo mažiau sugeba įsitraukti į nuolatinę socialinę veiklą.

Išvados

1. Išskyrėme penkias paauglių grupes, taikančias skirtingas strategijas. Dvi iš jų yra funkcionalios: aktyvių optimistų ir socialinės paramos siekiančiųjų. Trys iš skirtingų strategijų grupių yra disfunkcionalios: aktyviai vengiančiųjų, išmokto bejėgiškumo ir impulsyviųjų.

2. Disfunkcionalių strategijų grupės labiau susijusios su mažesniais akademineis laimėjimais ir mažesniu socialiniu aktyvumu, funkcionalių strategijų grupės susijusios su didesniais akademineis laimėjimais ir didesniu socialiniu aktyvumu.

LITERATŪRA

1. **Achenbach T. M.** Manual for the Youth Self-Report and 1991 profile. – Burlington: Department of Psychiatry, University of Vermont, 1991.
2. **Brunas-Wagstaff J.** Personality: a Cognitive Approach. – London and New York: Routledge, 1998.
3. **Cantor N.** From Thought to Behavior: „Having“ and „Doing“ in the Study of Personality and Cognition // *American Psychologist*. – 1990. Vol. 45. No. 6.
4. **Crick N. R., Dodge K. A.** A Review and Reformulation of Social Information-Processing Mechanisms in Children's Social Adjustment // *Psychological Bulletin*. 1994. Vol. 115.
5. **Eronen S.** Achievement and Social Strategies and The Cumulation of Positive and Negative Experiences During Young Adulthood. – Helsinki: Yliopisto, 2000.
6. **Maata S., Stattin H., Nurmi J. E.** Achievement Strategies at School: Types and Correlates // *Journal of Adolescence*. 2002. Vol. 25.
7. **Nurmi J. E., Aunola K., Salmela-Aro K., Lindroos M.** The Role of Success Expectation and Task Avoidance in Academic Performance and Satisfaction: three Studies on Antecedents, Consequences and Correlates, 2002 (priimta spaudai).
8. **Nurmi J. E., Onatsu T., Haavisto T.** Underachievers' Cognitive and Behavioral Strategies Self-Handicapping at School // *Contemporary Educational Psychology*. 1995. Vol. 20.
9. **Nurmi J. E., Salmela-Aro K., Haavisto T.** The Strategy and Attribution Questionnaire: Psychometric Properties // *European Journal of Psychological Assessment*. 1995. Vol. 11. No. 2.
10. **Nurmi J. E., Salmela-Aro K., Ruotsalainen H.** Cognitive and Attributional Strategies Among Unemployed Young Adults: a Case of the Failure-trap Strategy // *European Journal of Personality*. 1994. Vol. 8.
11. **Norem J. K.** Cognitive Strategies as Personality: Effectiveness, Specificity, Flexibility and Change // *Personality Psychology: Recent Trends and Emerging Directions* / eds. D. M. Buss, N. Cantor. – New York: Springer-Verlag, 1989.
12. **Onatsu-Arvilommi T., Nurmi J. E.** The Role of Task-Avoidant and Task – Focused Behaviors in the Development of Reading and Mathematical Skills During the First School Year: A Cross-Lagged Longitudinal Study // *Journal of Educational Psychology*. 2000. Vol. 92. No. 3.
13. **Žukauskienė R., Sondaitė J.** The Strategy and Attribution Questionnaire: Psychometric Properties of Lithuanian Translation in the Adolescent Sample // *Journal of Scandinavian Psychology*. (priimtas spaudai).

ADOLESCENTS' ACHIEVEMENT STRATEGIES: TYPES**Dr. Jolanta Sondaitė**

Law University of Lithuania

Summary

In this article we made an effort to identify the kinds of strategies adolescents deploy in achievement context in Lithuanian sample. The participants were 391 adolescent of the age 14-17 (160 boys, 230 girls) from four different Vilnius secondary schools. Five groups of adolescents were identified according to the strategies they deployed. Two of them were functional: active optimistic and social support seekers. Three of them were dysfunctional: active avoiders, learned helplessness and impulsive. Four of them: active avoiders, learned helplessness, impulsive and active optimistic were similar to those described previously in the literature. The results showed that the membership in the functional strategy groups was associated with higher level of academic achievement and social activity. By contrast, membership in the dysfunctional strategy groups, was associated with lower level of academic achievement and social activity.

Keywords: cognitive strategies, achievement strategies, optimistic strategy, learned helplessness, impulsive strategy, task-avoidant strategy